

הרב שאול דוד בוצ'קו

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

▪ הקדמה ▪ ההצעה להקל ולנהוג לפי
דין תורה ▪ נימוקים לדחיית ההקלות
▪ תשובת הרב קוק זצ"ל בנידון זה
והקשיים בה ▪ יישוב תשובת הרב קוק
▪ "הלכה פסוקה" ▪ האם ההיתר רק
בפיקוח נפש?: "במקום פסידא לא גזרו
רבנן"; "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא
תעשה שבתורה"; במקום צער לא גזרו
רבנן; בשביל פרייה ורבייה מותר לעבור
על עשה דאורייתא; גם בדיני נידה העמידו
דבריהם על דין תורה ▪ בעיות הלכתיות
בהזרעה מלאכותית ▪ סיכום

הקדמה

בשנים האחרונות עולה לדיון שאלת "העקרות ההלכתית" - מצב שבו לזוג אין ילדים משום שבימים שהאישה ראויה להתעבר, היא אסורה על בעלה. לצורך התמודדות עם הבעיה הוצעו מספר אפשרויות להקל והן יידונו להלן - בייחוד זו שהוצעה על ידי הראי"ה קוק.

לשם הבנת הדיון שלפנינו נפרט את הרקע הרפואי וההלכתי של סוגיה זו.¹ כידוע, הזמן שבו יכולה אישה להרות הוא זמן הביוץ (כאשר משתחררת ביצית מן השחלה לחצוצרות), ובטווח של שבין 12 ל-24 שעות ממועד הביוץ עצמו.² כמו כן, המחזור (דימום הווסת) של האישה מתרחש בממוצע כארבעה עשר יום לאחר הביוץ. ההלכה קובעת כי כל אישה שמדממת דימום וסתי נעשית נידה וצריכה להמתין ארבעה או חמישה ימים (לפי מנהגי ספרד ואשכנז בהתאמה) מתחילת הדימום,³ גם אם הדימום נפסק לאחר יום אחד, ואחר כך לספור עוד שבעה ימים נקיים - כך שבסך הכול עוברים שנים עשר ימים עד שהיא מותרת לבעלה. אצל רוב הנשים, הביוץ הבא מתרחש מיד לאחר שנים עשר ימים אלו או בימים הקרובים לאחר מכן, בזמן שבו היא כבר מותרת לבעלה, וכך יכולה האישה להרות.

המושג "עקרות הלכתית" מכוון לאישה שמחזור הווסת שלה קצר מהרגיל או שימי הדימום שלה ארוכים מהרגיל, והביוץ שלה מתרחש באופן קבוע לפני שהיא מסיימת את ספירת שבעת הנקיים וכשרה לטבול במקווה; וכך יוצא שבשעה שהאישה ניתרת היא אינה יכולה להרות. אמנם ניתן לדחות את הביוץ באופן מלאכותי על ידי צריכת הורמונים הדוחים את הביוץ, אך לחלק מהנשים פתרון זה אינו מתאים מבחינה רפואית.⁴

מדין תורה, אישה הרואה דם בעת נידתה טמאה שבעה ימים (כולל ימי הדימום עצמם) ובסוף אותם שבעה ימים, אם כבר פסקה לדמם, היא טובלת ומותרת לבעלה. לאחר שבעה ימים אלו ישנם אחד עשר ימים נוספים הנקראים "ימי זיבה": אם ראתה בהם דם במשך יום אחד או יומיים (מה שנקרא בתורה ראייה "בלא עת נדתה") עליה לספור יום אחד נקי ולטבול; ואם ראתה דם במשך שלושה ימים רצופים עליה לספור שבעה ימים נקיים ורק אז יכולה היא לטבול ולהיטהר. כאשר תראה דם לאחר אחד עשר ימים אלו, ייחשב דם זה לדם נידה והחשבון של שבעה ימי נידה ואחד עשר ימי זיבה יתחיל מחדש.⁵

1 ההקדמה וכן חלק מן ההערות להלן נכתבו יחד עם הרב י' קושלבסקי. אני מודה לכל הרבנים שעברו על המאמר והעירו את הערותיהם המחכימות.

2 גם אם האישה הייתה עם בעלה לפני הביוץ היא יכולה להרות משום שהזרע יכול "להמתין" ברחם ימים אחדים.

3 המתנה זו נעשית משום חשש "פולטת שכבת זרע" (וראה להלן). לדעת חלק מפוסקי ספרד די לספור ארבעה ימים מיום התשמיש האחרון.

4 לעתים, הביוץ המוקדם אינו אלא סימפטום לבעיה אחרת ובמקרה זה הקדמת הטבילה לא תועיל. כאן המקום לציין כי ישנו ויכוח על מידת שכיחותה של הבעיה, ודברינו אמורים כמובן לגבי אותן נשים שהקדמת הטבילה היא הפתרון בעבורן.

5 לרמב"ם שיטה אחרת בעניין זה. לדעתו, לאחר י"א ימי זיבה מתחיל מיד החשבון של ז' ימי נידה וי"א ימי זיבה (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק ו, הלכות ב-1), אך שיטתו יחידאית ולא התקבלה להלכה (ראה ש"ך, יורה דעה, סימן קפג, ס"ק ד, ותמיהתו על דברי ה"לבוש").

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

כבר בימי רבי יהודה הנשיא (עיין נידה סו ע"א) אובחן הצורך לקבוע זמנים אחידים יותר וכללים ברורים יותר בהלכות אלו - בפרט במקומות שבהם מצויים אנשים שאינם בני תורה אשר עשויים להתקשות בהבחנה שבין ראייה בימי זיבה לראייה בימי נידה, או בין דם טמא לדם טהור.⁶ לכן, תיקן רבי ב"שדות" ("מקום שאין בני תורה" - רש"י, שם, ד"ה בשדות) שכל אישה שרואה דם שלושה ימים רצופים צריכה לספור שבעה נקיים מחשש שמא היא בימי זיבה. כמו כן תיקן רבי כי אישה הרואה דם במשך יומיים צריכה לספור שישה ימים נקיים, ולא חמישה, שמא רק מהיום השני החלו ימי נידה ועליה להשלים שבעה ימים מהיום השני ולא מהראשון. מאוחר יותר, בתקופת רבי זירא, הנהיגו בנות ישראל בעצמן כי אפילו אם ראו טיפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה נקיים, כדין דם זיבה. כך מסכם ה"טור" את הדברים (יורה דעה, סימן קפג):

משרבו הגליות ותכפו הצרות ונתמעטו הלבבות חשו שמא יבאו לטעות באיסור כרת שמא תראה אשה בימי נדתה ששה ימים ויהיה הכל דם טהור ובשביעי שמא תראה דם טמא וסבורה לטבול בליל שמיני וצריכה עוד שבעה ימים החמירו לטמא כל מראה דם אדום וכדי שלא יבאו לידי טעות בין ימי נידה וימי זיבה הוסיפו חומרא אחר חומרא עד שאמרו שאפילו אם לא תראה אלא טיפת דם כחרדל תשב עליה ז' נקיים כזבה גדולה.⁷

6 מן התורה ישנם רק חמישה גווני מדיקים של דם המטמאים את האישה (משנה, נידה ב, ו). חכמי המשנה והגמרא ידעו להבחין בין הגווני הטמאים והטהורים, אך אמנות זו נעלמה עם השנים וכבר בתקופת האמוראים לא הייתה מצויה (נידה כ ע"ב). בעקבות זאת נקבעה ההלכה שכל מראה אדום טמא.

7 עיין ב"בית יוסף" (שם) הכותב שדברי ה"טור" אינם ברורים די הצורך, ועולה מדבריו שמהלך הדברים היה כך: מתחילה התעורר החשש שאין בקיאים במראה הדמים המדויק ולכן החמירו לטמא כל מראה דם. בעקבות זאת, הוצרכו להחמיר בכל ראיית דם ולספור את שבעת ימי הנידה מן היום האחרון לראיית הדם, שמא רק ביום זה החל להופיע דם טמא ובימים הקודמים היה דם טהור (ומפירוש רש"י על תקנת רבי [נידה סו ע"א, ד"ה שנים] מתבאר חשש אחר: שמא היום הראשון היה בימי זיבה ורק השני בימי נידה, ולכן חשבון שבעת ימי נידה מתחיל רק מהיום השני, וכך משתמע גם מדברי הרא"ש שמעתיק ה"בית יוסף", וראה עוד להלן). חשש זה מחייב כל אישה שראתה דם לספור שישה נקיים - לא לשם שבעה נקיים של זבה אלא לשם השלמת שבעת ימי נידה.

חשש נוסף שעלה הוא שהאישה תטעה בין ימי נידה לימי זיבה, וכשתראה דם במשך שלושה ימים רצופים תחשוב שהיא בימי נידה - ולכן אינה צריכה אלא להשלים ספירת שבעת ימי נידה, דהיינו שישה ימים מהיום האחרון שראתה וכנ"ל - אף שהיא אינה אלא בימי זיבה ולכן עליה למנות שבעה נקיים. מחמת חשש זה החמירו עוד שכל אימת שאישה רואה דם שלושה ימים רצופים עליה לספור שבעה ימים נקיים. שני החששות האמורים כלולים בתקנת רבי בשדות.

לאחר מכן, נהגו בנות ישראל בחומרא נוספת ומנו שבעה נקיים אפילו לא ראו אלא טיפת דם כחרדל. ה"בית יוסף" מבאר בשם הראשונים כי אף שמעיקר הדין אחרי תקנת רבי אין כל חשש איסור, מכל מקום, כיוון שישנם מקרים שבהם גם ראיית דם כחרדל מצריכה שבעה נקיים מן הדין - כגון אם ראתה דם (ואפילו טיפה כחרדל) בתוך שבעה נקיים (שאז סתרה ספירתה וצריכה לספור שבעה נקיים מחדש) - החמירו בנות ישראל על עצמן, השוו את כל הראיות ונהגו לספור על כולן שבעה נקיים.

חומרא זו, המכונה "חומרא דרבי זירא", מאריכה את הזמן שבו האישה אסורה לבעלה והיא אחד הגורמים העיקריים לאיחור זמן הטבילה ממועד הביוץ ולהיווצרותה של "עקרות הלכתית".

חומרא נוספת המביאה להארכת ימי הטומאה היא חשש "פולטת שכבת זרע" שכבר נזכר לעיל. כמה מהראשונים כתבו שאסור לאישה לפסוק בטהרה ולהתחיל למנות שבעה נקיים אם יש חשש שתפלוט שכבת זרע במהלכם. שיעור הזמן שחוששים לפליטת שכבת זרע הוא שש עונות, ולכן אם האישה שימשה עם בעלה סמוך לתחילת הדימום, היא יכולה להתחיל לספור שבעה נקיים רק כעבור ארבעה ימים מלאים מהתשמיש, דהיינו ביום החמישי, גם אם הדימום פסק קודם לכן - וכך פסק ה"שולחן ערוך" (יורה דעה, סימן קצו, סעיף יא).

לדין זה הוסיף הרמ"א (שם) שתי חומרות:

1. חומרת "תרומת הדשן" (סימן רמה) כי למעשה יש להמתין חמישה ימים ולהתחיל לספור רק מהיום השישי (ואין כאן המקום להאריך בטעמו).

2. יש למנות ימים אלו גם כאשר אין חשש ממשי לפליטת שכבת זרע - דהיינו אף אם האישה לא שימשה עם בעלה כלל סמוך להופעת הדימום. ה"בן איש חי" (שנה שנייה, פרשת צו) וה"שולחן גבוה" (סימן קצו, אות כז) כתבו שבדין זה גם הספרדים נהגו להחמיר את חומרות הרמ"א.⁸

כאמור, התארכות ימי הטומאה מביאה לעתים למצב של "עקרות הלכתית". אפשרות אחת לקצר את ימי הטומאה היא להקל בדין "פולטת שכבת זרע" ואכן, לגבי חשש זה, כבר הסכימו גדולים וטובים כי במקום "עקרות הלכתית" יש להקל אף לבני אשכנז לנהוג כדעת ה"שולחן ערוך", ובמקום דחק גדול יש שהקלו אף יותר.⁹ אולם הקלה בדין זה אינה פותרת את הבעיה בכל המקרים, משום שבדרך כלל הדימום עצמו נמשך לפחות 4-5 ימים וממילא אי אפשר להתחיל את ספירת הנקיים קודם לכן. לכן, עלינו

הט"ז (יורה דעה, סימן קפג, ס"ק ב) ביאר כי לאחר שרבי תיקן לשבת שישה נקיים על כל דם שתראה בימי נידה, שמא רק הדם האחרון היה טמא, חששו בנות ישראל לבלבול בין ימי נידה (שבהם צריכה לשבת שישה נקיים) לימי זיבה (שבהם צריכה לשבת שבעה נקיים). ולכן הצריכו לשבת שבעה נקיים על כל דם ודם. דבריו מבהירים יותר מדוע החמירו לספור שבעה נקיים גם כאשר ברור שהאישה אינה נמצאת בימי זיבה המחייבים ספירת שבעה נקיים - כגון כשעברו מאז תחילת הראייה הקודמת די ימים נקיים המוציאים אותה מכלל ימי זיבה.

8 לעומתו, ה"שולחן ערוך" (יורה דעה, סימן קצו, סעיף יג) הביא קולא נוספת המתאימה לנשים שהמחזור שלהן קצר: האפשרות לרוחץ את אותו מקום משארית שכבת זרע.

9 להרחבה ולמקורות נוספים בעניין זה ראה במאמרם של הרב אליעזר בן-פורת ופרופ' פסח קליימן "אפשרויות הלכתיות למניעת עקרות עקב ביוץ מוקדם" אסיא פה-פו 83 (התשס"ט).

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

להזדקק לשאלה האם ניתן במקום דחק שכזה להקל לאישה לנהוג כדין נידה דאורייתא ולא להצריך אלא ספירת שבעה ימים מתחילת הדימום (גם אם רואה בהם דם)? מאמר זה יתמקד אפוא בשאלה האם במקום פרייה ורבייה יש להקל לנהוג לפי דיני נידה וזכה מן התורה.¹⁰ יש לציין כי מקרים רבים של "עקרות הלכתית" עשויים להיפתר בקלות על ידי לקיחת גלולות, ואם פתרון זה אינו מסובך מובן שיש להשתמש בו ואין לנו להתחכם ולחפש דרכים אחרות.¹¹

ההצעה להקל ולנהוג לפי דין תורה

לפני כאחת עשרה שנים התעורר פולמוס גדול בעניין זה בעקבות מאמרו של ד"ר דניאל רוזנק¹² שהציע לבטל את חומרתו של רבי זירא ולהסתפק בדין תורה שמאפשר לטבול אחרי שבעה ימים. הצעתו הייתה גורפת ושמה ללעג תקנות חכמים, ודבריו נדחו בצדק מכול וכול.¹³

אמנם, אם אין מדובר בהיתר גורף אלא בהיתר חריג בעבור מקרים מיוחדים, כגון נשים שאינן יכולות בשום אופן לקחת הורמונים או שההורמונים מזיקים להן, נראה לכאורה שיש מקום להקל בדבר.

במאמר זה נבסס את ההנחה כי תקנת רבי - וכל שכן חומרת רבי זירא - שהוזכרה לעיל אינה חשש מן התורה אלא תקנה מדרבנן, ולאחר מכן נראה שבמקום צער כה גדול של מניעת פרייה ורבייה יש מקום להקל בתקנה זו ולנהוג כדין התורה.

כמובן, איני בא לפסוק הלכה אלא להעלות את המורכבות בפני מרנן ורבנן.

נימוקים לדחיית ההקלות

לכאורה, יש לדחות את ההצעה לבטל את שבעת הנקיים משתי סיבות:

- 10 להקלה מסיבות אחרות ראה לדוגמה מאמרו של הרב דוד בן זיון "זוג שאינו שומר הלכות נידה: תפסת מועט תפסת - בדין תורה ובמנהג החכמים" צהר 257 (התשע"ו).
- 11 ראה בעניין זה מאמרן של טובה גנזל ודינה רחל צימרמן "היבטים הלכתיים ואתיים בהתערבות הורמונלית לפתרון בעיות הלכתיות" צהר לט 165 (התשע"ו).
- 12 ראה מאמרם של דניאל רוזנק ורבקה שמעון "חומרת רבי זירא - האם הגיע הזמן לחשיבה מחודשת?" הצופה (3.11.2006). שנים אחדות לאחר מכן פרסם ד"ר רוזנק ספר שהוקדש לנושא זה, ראה הנ"ל להחזיר טהרה ליושנה (התשע"א).
- 13 ראה לדוגמה הרב אריה כ"ץ "חומרת בנות ישראל בזמן הזה" אמונת עתיך 103 [עמ' 95] (ניסן התשע"ד).

א. החומרא לספור שבעה נקיים לאחר מחזור אינה נובעת רק ממנהגן של בנות ישראל בתקופת רבי זירא אלא גם מגזרת רבי¹⁴ (נידה סו ע"א). רבי גזר שאין לספור את שבעת ימי נידה אלא מן היום אחרון שבו ראתה דם, והסבירו רבותינו בעלי התוספות (שם, ד"ה שניים) שהטעם לגזרתו הוא שאיננו בקיאים במראות הדמים וייתכן שצבע הדם של הימים הראשונים היה של דם טהור ודווקא הצבע של היום האחרון הוא של דם טמא; ואם כן, שבעת הימים מתחילים רק ביום האחרון של הראייה. לפי הסברם של התוספות, גזרת רבי נובעת מספק דאורייתא.¹⁵

ב. תקנת רבי זירא היא תקנה מוחלטת ובגמרא (ברכות לא ע"א) מובא שהיא הדוגמה ל"הלכה פסוקה", כלומר הלכה שאין להרהר עליה כלל וכלל.¹⁶ כך לדוגמה כתב המאירי (ברכות לא ע"א, ד"ה נמצא):

לכך קבלוה חכמים מהם וקיימו את דבריהם ועשאוה כהלכה פסוקה שאין עליה תשובה והוא העניין שקראוה בכאן הלכה פסוקה.

וכך כתב גם הריטב"א (נידה סו ע"א, ד"ה אמר):

וכיון דעבדה ר' זירא שמעתא ובפרק אין עומדין (ברכות ל"א א') מנו לה להלכה פסוקה, למדנו כי חכמים קבלו מהם כן ועשו אותה תקנה ופשט איסוריה בכל העולם ואין כח לבטלה ולא להקל בה כלל.

14 אמנם רבי גזר גזרה זו רק ל"עם שבשדות", וזאת משום שבימיו היו מצויים בערים חכמים גדולים שהכירו היטב את מראות הדמים ולא היה חשש לחוסר הבחנה בין דם טמא לדם טהור, אך מתקופת האמוראים ואילך חכמת הבחנת הדמים הפכה לנדירה גם בקרב החכמים (ראה לעיל הע' 6), ולכן תקנת רבי שייכת בכל מקום.

15 כאמור לעיל, תקנת רבי הייתה שאישה שראתה יום אחד סופרת שישה מלבד יום הראייה (כלומר משלימה לשבעה ימים כדין נידה של התורה וטובלת); אם ראתה יומיים, סופרת עוד שישה נקיים ואז טובלת; ואם ראתה שלושה ימים, סופרת שבעה נקיים כדין זבה וטובלת. הטעם לדין האחרון הוא שאנו חוששים שמא תראה בימי זיבה (ותתחייב שבעה נקיים מדין תורה); אולם לא ברור מדוע אם ראתה שני ימים לא תוסיף לספור חמישה ימים בלבד כדין התורה, שהרי אין לחשוש שמא היא זבה גדולה מאחר שלא ראתה שלושה ימים. על כך כתבו התוספות (נידה סו ע"א, ד"ה שניים) כי כיוון שאין הכול בקיאים בנוונים המדויקים שמטמאים את האישה, יש לחשוש שהדם ביום הראשון של הדימום היה טהור ורק מהיום השני החל הדימום המטמא שממנו יש לספור שבעה ימים. יש לשים לב כי תקנת רבי דורשת מכל אישה לספור שישה נקיים אפילו על ראיית יום אחד או יומיים, ואילו הרואה שלושה ימים נדרשת לספור שבעה נקיים כפי שאנו נוהגים כיום לאור חומרת רבי זירא. נמצא אם כן שתקנת רבי זירא הוסיפה למעשה רק יום אחד מעבר לתקנת רבי, וגם זאת רק לגבי אישה שראתה ראייה קצרה של יום או יומיים.

16 זו לשון הגמרא (שם): "תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך דין, ולא מתוך דבר הלכה, אלא מתוך הלכה פסוקה. והיכי דמי הלכה פסוקה? אמר אביי: כי הא דרבי זירא, דאמר רבי זירא: בנות ישראל חמירו על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל - יושבות עליה שבעה נקיים".

תשובת הרב קוק זצ"ל בנידון זה והקשיים בה

והנה מורנו ורבנו הרב קוק זצ"ל דן בשאלה דומה (שו"ת דעת כהן, סימן פד). שאלה זו עוסקת באישה חולה מסוכנת אשר הרופאים אומרים כי רפואתה היא שתיכנס להיריון, אולם דא עקא שלדבריהם האישה אינה יכולה להיכנס להיריון אלא אם תתייחד עם בעלה ביום השביעי שאחרי תחילת המחזור.

מסקנתו העקרונית של הרב היא שמותר לאישה לטבול ביום השביעי מיום ראיית הדם (מחמת פיקוח נפש), אך למעשה יש לאסור זאת. לדברי הרב, לא ניתן לקבל את דברי הרופאים שאישה זו יכולה להתעבר רק עד היום השביעי מתחילת וסתה ולא מאוחר יותר, ובפרט משום שדברים אלו עומדים בסתירה לדברי חז"ל (נידה לא ע"ב).

תשובה זו מרתקת מכמה פנים ונוגעת לענייננו. במהלך התשובה דן הרב בשאלה האם פיקוח נפש דוחה ספק איסור עריות,¹⁷ וכן דן בתוקף מנהגו של רבי זירא ובטעמה של תקנת רבי. נעייין אפוא בדבריו.

עיסוקו הישיר של הרב הוא במנהג "שנהגו בנות ישראל" כלומר בחומרת רבי זירא, אולם הוא כולל בתוכו את תקנת רבי, וזו לשונו:

והטעם של החומרא שלנו, שנהגו בנות ישראל, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל וישובות עליו שבעה נקיים, אינו לשיטה זו¹⁸ אלא משום גזירה, שמא תראה ששה ימים דם טהור ויום השביעי תראה דם נידה, כמו שכתב הטור בסי' קפ"ג. ואם כן, באישה שתחילת ראייתה הוא דם טמא, ובתחילה לפני זה לא ראתה כלל לפחות

17 כלומר קיימא לן שעל שלוש עברות - וביניהן גילוי עריות - ייהרג ואל יעבור. כאן עומד מצד אחד פיקוח נפש שהרי לפי דברי הרופאים רפואתה היחידה של האישה היא על ידי שתתעבר, וזה יכול להתרחש לדבריהם רק אם תתייחד עם בעלה ביום השביעי לראייתה; ומצד שני, בביאה באותו יום יש ספק עריות אם ננקוט שכל אישה היא ספק זבה, ואינה נטהרת בטבילה ביום השביעי ללא ספירת שבעה נקיים קודם (נראה מן התשובה שמרן הרב זצ"ל סובר כי איסורי נידה וזבה מוגדרים כאיסורי עריות שיש עליהם דין ייהרג ואל יעבור, ולא נחת למחלוקת הפוסקים בנידון זה). בתשובה הנזכרת מצדד מרן הרב להלכה - תוך שהוא מביא לכך כמה אסמכתאות ומפלפל בעניין זה באריכות - שבספק עריות אין דין ייהרג ואל יעבור.

18 בתשובתו כתב הרב זצ"ל שלשיטת הרמב"ם בחשבון ימי נידה וזיבה (הסובר שמהיום הראשון שראתה האישה דם בחייה מתחיל מניין רציף של ז' ימי נידה וי"א ימי זיבה, וחוזר חלילה, בין אם ראתה ובין אם לא), נמצא שבכל ראיית דם יש להתלבט האם ראייה זו היא בימי נידה או בימי זיבה, וזהו ספק מן התורה. הרב מוסיף שלפי שיטת שאר הראשונים (הסבורים כי החשבון אינו מתחיל מחדש מיד אחרי שחלפו י"א ימי זיבה, אלא רק כשתראה שוב בפועל, ואז יחלו ז' ימי נידה), כל אישה שעברו שמונה עשר יום מהראייה הקודמת שלה ורואה דם, מצויה בימי נידה ולא בימי זיבה, ורק מחמת מנהג רבי זירא אנו מחמירים ודנים ראייה זו כראייה בימי זיבה ומצריכים ז' נקיים. לפיכך, ספק זה אינו ספק דאורייתא וזהו כוונת מרן הרב המתייחס ל"שיטה זו", דהיינו לשיטת שאר הפוסקים מלבד הרמב"ם.

י"א יום, אין לנו שום ספק על זיבה, והויין כל הנקיים רק גזירה בעלמא ואיסור דרבנן לבד. ואולי עוד קלוש משאר איסורי דרבנן, שהרי הוא באמת רק מנהג שנהגו בנות ישראל, וידוע שמנהג הוא לא חמור כדרבנן ממש.

אם כן, לדברי הרב זצ"ל, אישה שלא ראתה דם במשך י"א יום לפחות,¹⁹ ואחר כך ראתה דם במשך כמה ימים, אין לחשוש שראיית הדם שלה אירעה בימי זיבה (לשיטת רש"י ורוב הפוסקים). ממילא, מעיקר הדין אישה זו אינה צריכה למנות שבעה נקיים ויכולה להיטהר כעבור שבעה ימים מיום תחילת ראייתה; אלא שבנות ישראל החמירו על עצמן ונהגו לשבת שבעה נקיים אפילו באופן זה. הרב מסיים כי ייתכן שלחומרא זו אין אפילו תוקף של איסורי דרבנן משום שהיא נובעת ממנהג ולא מתקנה.

אך לכאורה יש להתפלא על קביעתו של הרב שאין זו אלא חומרא בעלמא. אמנם קביעה זו מוכנת לגבי חומרת רבי זירא, שאכן אינה אלא מנהג ואין בו חשש של איסור דאורייתא, אולם לגבי גזרת רבי, שבה הוא דן, לכאורה אין הדבר כן. כאמור, החשש הוא שהימים הראשונים היו של דם טהור ורק ביום האחרון היה דם טמא, ואם כן היא צריכה מן התורה להמתין עוד שישה ימים, וכיצד ניתן לומר שזו חומרא בעלמא ותטבול כבר במוצאי היום השביעי?²⁰

יישוב תשובת הרב קוק

אמנם, אחרי העיון נראה שהרב זצ"ל מבין שאף דינו של רבי אינו אלא גזרה דרבנן ולא איסור משום ספק דאורייתא, וזאת משני טעמים:

ראשית, ברור כי בדרך כלל הדם שאישה רואה בתחילת המחזור שלה הוא דם טמא, משום שאם לא נאמר כן על כורחנו שכל הנשים אינן נידות אלא מדרבנן. נבאר את הדברים: אם אכן יש ספק אמיתי שמא הדם שראתה האישה הוא דם טהור, מאחר שאיננו

19 נראה שכוונת הרב היא שהיו לאישה לפני ראייה זו י"א ימים נקיים לאחר שהסתיימו ז' ימי הנידה הקודמים או לאחר שנטהרה מהווסת הקודם.

20 כפי שהתבאר לעיל, חומרתו של רבי כללה שני חששות: א. החשש שמא לא ידעו להבחין בין דם טמא לדם טהור וייתכן שתחילת הראייה תהיה טהורה ורק סופה יהיה טמא, כך שיכולה להתחיל את הספירה רק מסוף ראייתה וכנ"ל; ב. החשש שהנשים לא תצלחנה לעקוב אחר החשבון של ימי נידה וימי זיבה, ויחשבו שהן בימי נידה אף כשהן בימי זיבה. דברי הרב זצ"ל מוכנים לגבי החשש השני - שאם לפני ראייה זו היו לה י"א ימים נקיים, שוב אין לחשוש שמא ראייה זו היא בימי זיבה - אולם החשש הראשון עומד לכאורה בעינו, ולכן בכל אופן על האישה לחשוש שמא רק ביום האחרון ראתה מראה דם טמא ורק מאותו יום מתחילה ספירת ז' ימי הנידה. אמנם הרב מדגיש שתשובתו עוסקת באישה שכבר בהתחלה ראתה דם טמא, אך הלא זה גופא היה חששו של רבי.

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

בקיאים במראות הדמים וכדברי התוספות, ייתכן גם שכל דם שראתה אישה זו, גם בשאר הימים, היה טהור ולא היה לה כלל דם טמא.²¹ נמצא אם כן שיש לנו ספק אם בכלל נטמאה, ואף ש"ספיקא דאורייתא לחומרא", לשיטת הרמב"ם כלל זה אינו אלא מדרבנן, והן זאת לא שמענו מעולם שנשים שהרגישו וראו דם תהיינה טמאות רק מדרבנן!

על כורחנו יש לומר כי באופן פשוט דם הווסת של היום הראשון הוא דם טמא, ורק במיעוט המקרים אותו דם עשוי להיות טהור. כיוון שכך, האישה טמאה מן התורה כבר מהיום הראשון של ראייתה, ואין לתלות שתחילת ראייתה הייתה דם טהור. מכאן שחששו של רבי שמא הדם הראשון היה דם טהור ורק הדם האחרון היה טמא איננו חשש אמיתי מן התורה אלא הרחקה וחומרא בלבד, ואין כאן יותר מגזרת חכמים. לכן גם נקראת גזרה זו תקנה של רבי ("התקין רבי בשדות"), שכן אילו היה הדבר אסור מכוח ספק דאורייתא, לא היה צריך רבי לאסור זאת, שהלוא בין כך ובין כך בכל התורה כולה "ספיקא דאורייתא לחומרא".

ראיה נוספת לדברינו ניתן להביא מחובת פרישה סמוך לווסת (וסת החודש או וסת הפלגה וכו')²² שלגביה מחשיבים את יום הווסת רק לפי היום הראשון של הראייה הקודמת: אילו כל הימים היו שווים בחשש שמא זו תחילת הווסת, היה לנו לחשוש לכל הימים הללו.²³

הטעם השני שבגיננו סבור הרב זצ"ל כי תקנת רבי אינה אלא גזרה דרבנן הוא שגם אם נאמר שאכן יש ספק אמיתי האם הדם שהאישה ראתה ביום הראשון אינו אלא דם טהור, ולא כפי שהעלינו בשורות הקודמות, עדיין נראה כי אין כאן אלא ספק ספיקא: ספק שמא האישה טהורה שכן הצבע של כל הימים היה צבע של דם טהור, וגם אם נאמר שאכן נטמאה, שמא נטמאה כבר מהיום הראשון.²⁴

21 תלמיד חכם אחד העיר לי כי לדעתו ברור שבזמן וסת יש שלב שבו הדם טמא אלא שאיננו יודעים אימתי חל שלב זה וצבעו של הדם משתנה במהלך ימי הווסת. לכן, האישה טמאה מדאורייתא, אלא שאיננו יודעים מתי בדיוק. אמנם, איני יודע מניין לו סברה זו - שכן אם כדבריו, לא היה צורך בתקנתו של רבי ודי היה ב"ספיקא דאורייתא לחומרא" כדי לדרוש המתנת ימים נוספים. לכן נראה כמו שהעלינו, כי לולא תקנת רבי היינו אומרים שמא כל הראיות היו טהורות וממה נפשך לא הייתה האישה צריכה לספור יותר משבעת ימי נידה, ולכן הוצרך רבי לתקן שיש לחשוש כי תחילת הדימום היה טהור וסופו טמא.

22 לדעת מקצת הפוסקים (כמובא ב"פתחי תשובה", יורה דעה, סימן קפד, ס"ק ג) חיוב פרישה סמוך לווסת הוא מן התורה.

23 אמנם יש ראשונים הסוברים שצריך לפרוש כל הימים (ראה טור, יורה דעה, סימן קפד), אך גם לשיטתם אין זה מחשש שמא הימים הראשונים לא היו טמאים אלא משום שכל הימים גורמים או מסיבות אחרות. כך או כך, להלכה איננו פוסקים כשיטות אלו כמבואר ב"שולחן ערוך" (שם, סעיף ו).

24 אכן ספק ספיקא זה עשוי להיות נתון לוויכוח, שהלוא לאחר שטבלה ביום השביעי מראיית היום הראשון, לא נותר אלא ספק אחד: האם הראייה שראתה ביום השביעי היא ראייה המצריכה ספירה של

אבל האמת יורה דרכו כמו שכתבנו בתחילה, כלומר שדברי רבי נאמרו רק לחומרא ולא לקולא. מעולם לא שמענו שיש להקל על כל הנשים מצד הספק שמא מראה הדם שלהם היה מראה טהור, ועל כורחך שתקנת רבי אינה אלא חומרא בעלמא וכפי שכתב הרב קוק.

על כל זאת יש להוסיף כי אפשר שהחשש שמא בתחילה היה דם טהור ורק לבסוף דם טמא אינו מוסכם על כל הראשונים. כאמור, מקורו של החשש מצוי בדברי הראשונים²⁵ שביארו את תקנת רבי באופן זה, אולם לפירושו של רש"י (נידה סו ע"א, ד"ה בשדות, ובשני הד"ה הבאים ברש"י) חששו של רבי היה שמא יום הראייה הראשון שייך לימי זיבה של המחזור הקודם. אכן, לחשש זה אין מקום אם עברו שמונה עשר יום מתחילת הווסת הקודם,²⁶ אלא שרבי גזר לכל הנשים ש"בשדות" ולא חילק, ואם כן אין כאן חשש דאורייתא כלל וכלל. כפירושו של רש"י פירשו גם הרשב"א,²⁷ הריטב"א (שם, ד"ה יש)²⁸ ותוספות רי"ד (שם, ד"ה אמר).²⁹ לפי זה, נוסף לנו עוד ספק בדבר: האם הפירוש כרש"י או כתוספות, וגם זה מצטרף לספק ספיקא להקל.³⁰

שבעה ימים ממנה או שמא לא? אולם עיין ברמ"א (יורה דעה, סימן קפז, סעיף ה) שמציג ספק ספיקא רחוק יותר מזה. מלבד זאת אליבא דאמת לפנינו שתי ספקות ואף "ספק ספיקא המתהפך": על הראייה של היום האחרון אפשר להסתפק שמא הצבע הוא של דם טהור; ואפילו אם זהו דם טמא, שמא זהו היום אחרון לראייה ולא היום הראשון. כמו כן אפשר להציג ספק זה באופן הפוך ולומר שמא היא כבר טמאה מהיום הראשון; וגם אם לא, שמא מה שראתה היום הוא דם טהור.

25 רי"ף, שבועות ד ע"א מדפי הרי"ף; ר"ן, שם, ד"ה שנים; תוספות, נידה סו ע"א, ד"ה שנים; רמב"ן, שם, ד"ה ה"ג וכך; רא"ש, שם, פרק י, סימן ו; מאירי, שם, סו ע"א, ד"ה דין תורה; טור, יורה דעה, סימן קפג, ועוד.

26 אמנם, אם כבר עברו שישה עשר יום מתחילת הראייה הקודמת, אין לחשוש שמא היא זבה גדולה ואינה צריכה שבעה נקיים שכן היום העשירי והיום האחד עשר אינם מצטרפים לזבה גדולה; אך מכל מקום עליה לחשוש שמא שני הימים הראשונים היו ימי זיבה, ואם כן ספירת ימי הנידה מתחילה רק לאחר שעברו שמונה עשר יום מתחילת הראייה הקודמת.

27 חידושי הרשב"א, נידה סו ע"א, ד"ה יש מי שגורס. (ועיין בהערות המהדיר הרב דוד מצגר, מהדורת מוסד הרב קוק, התשס"ט, הערה 89), אשר סבור כי זוהי מחלוקת ולא הצעות שונות שאינן חולקות.

28 יש לציין כי הרמב"ן הביא את שני הפירושים ואילו הריטב"א והרשב"א סטו באופן מפתיע מדרכו של הרמב"ן, ונראה שזו השמטה מכוונת. הרשב"א אמנם מביא את דברי הרב אלברצלוני שנקט שבאותם הימים היו מכירים קצת גם בני הכפרים בין דם טהור לדם טמא (ולכן דעתו כי אם ראתה יומיים תשב רק עוד חמישה ימים ולא שיששה), ומשתמע קצת שלגרסתנו כגמרא שאם ראתה שניים "תשב שישה והוא", הרי זה משום שאין בקיאים בין דם טמא לטהור. אולם בהמשך דבריו כותב הרשב"א במפורש שטעם התקנה הוא שכיוון שאינן בקיאות לגמרי יש לחשוש שהיום הראשון היה מימי זיבה ורק השני מתחיל את ימי נידה, ואינו מזכיר את החשש של דם טמא ודם טהור.

29 ייתכן שלדעתם אין לחוש בסתמא ששפיעת דם תפוצל כך שחלקה יידון טמא וחלקה כטהור.

30 תלמיד חכם אחד העיר לי שאין לפנינו מחלוקת אלא שני טעמים שונים השוכנים יחד. אכן, להלכה חוששים אנו לשני הטעמים, אבל ודאי כי מי שבחר לתת טעם מסוים, ולא טעם אחר, נימוקו עמו. ראה גם בדברי הרב מצגר (לעיל הע' 27) אשר מוכיח שמדובר במחלוקת ולדבריו רש"י אינו חושש לטעם התוספות. הרב מצגר מציין גם לספר "חכמת בצלאל" (על נידה) שמצא נפקא מינה בין הביאורים.

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

אכן, מרן הרב זצ"ל לא נזקק במפורש לאריכות דברים זו, משום שיתרה מזאת כתב. לדבריו, אפילו אם נתחשב בדעת הרמב"ם שעל כל ראייה יש להסתפק האם היא בימי נידה או בימי זיבה ונחשיב את דעתו כדעה שקולה באופן שווה לשאר הראשונים, יש לנטות להתיר. כל שכן שדברים אלו נכונים על חששו של רבי (גם לפירוש התוספות), וכך היא לשון הרב (שם) בעניין זה:

ואפילו אם נחזיק את המחלוקת שבין הרמב"ם וסייעתו לרש"י וסייעתו בענין ימי נידה וימי זיבה לספק שקול, הרי יש לנו ספק ספקא, חדא שמא כרש"י וסייעתו, ואז אין כאן ספק תורה כלל בנידון דידן כי אם גזירה דרבנן, ואם תמצי לומר כהרמב"ם וסייעתו, אכתי יש ספק שמא בימי נידה היא עומדת.

אם כן, קל וחומר שגם לגבי החשש שמא בימים הראשונים היה דם טהור ורק הדם האחרון היה דם טמא, נוכל לצרף יחד ספקות שונים: ייתכן שפירושו של רש"י, כלומר שרבי לא חשש כלל שמא הימים הראשונים היו דם טהור, הוא הנכון; גם אם התוספות צודקים, הרי שמעיקר הדין וכפי שהוכחנו, היום הראשון מוחזק כיום טמא; ואף אם נאמר שדם היום הראשון הנו דם טהור, אפשר שגם הדם של שאר הימים היה דם טהור. ברור אפוא מדוע כתב הרב כי דין זה אינו חמור משאר איסורי דרבנן וייתכן שהוא אפילו קלוש מהם.

"הלכה פסוקה"

לעיל הבאנו את לשון הרב, שכתב:

ואולי עוד קלוש משאר איסורי דרבנן, שהרי הוא באמת רק מנהג שנהגו בנות ישראל, וידוע שמנהג הוא לא חמור כדרבנן ממש.

אולם לכאורה יש להתפלא על דבריו מהגמרא שהבאנו לעיל (ברכות לא ע"א) אשר קוראת לחומרת רבי זירא "הלכה פסוקה" ופירשו הראשונים - הריטב"א והמאירי שדבריהם הובאו לעיל - שהכוונה היא שאין להרהר עליה כלל.

אולם אחרי העיון נראה שרש"י לא פירש כך את מובנה של "הלכה פסוקה", וזו לשונו (שם):

הלכה פסוקה - שאינה צריכה עיון, שלא יהא מהרהר בה בתפלתו.

כלומר לדברי רש"י "הלכה פסוקה" היא הלכה שניתן להבינה בנקל. כך משתמע גם מן ההקשר שבו מובא העניין בגמרא: הצורך לעמוד לתפילה מתוך "הלכה פסוקה", דהיינו הלכה פשוטה שאין קושי להבינה.

גם את דעת המאירי והריטב"א יש להסביר לאור דברי הרב. ייתכן שהגמרא נצרכה להדגיש את המוחלטות של חומרא זו, דווקא משום שהיא חומרא רחוקה ויש חשש שיזלזלו בה. אכן, דברים אלו נכונים במצב רגיל ואז אין לנו להתחכם על תקנות חז"ל כלל ועיקר, אולם בשעת צורך גדול יש לדון בגזרה זו כפי ערכה האמיתי.

האם ההיתר רק בפיקוח נפש?

תשובתו של הרב קוק עסקה בנידון שבו היה מעורב פיקוח נפש, וממילא נשאלת השאלה האם ניתן להרחיב את ההיתר גם למצבים אחרים. אכן, על פי ההסבר הנזכר, כלומר שתקנות אלו קלושות מאיסורי דרבנן רגילים וכל שכן שאינן חזקות מהם, ייתכן ליישם את ההיתר בכל מקרה של "עקרונות הלכתית" - כאשר לקיחת הורמונים אינה רלבנטית והאיש והאישה מבקשים לקיים מצוות פרייה ורבייה. נבסס את הדברים מכמה וכמה צדדים.

"במקום פסידא לא גזרו רבנן"

במספר מקומות בש"ס מובא שבמקום הפסד לא גזרו חכמים. כך לדוגמה הותר לעשות בשבת מלאכה דאורייתא בשינוי כדי למנוע הפסד ממון (כתובות ס ע"א):

תניא, נחום איש גליא אומר: צינור שעלו בו קשקשין, ממעכן ברגלו בצנעא בשבת ואינו חושש. מאי טעמא? מתקן כלאחר יד הוא, ובמקום פסידא לא גזרו בה רבנן.

חשוב לציין שזהו אינו היתר גורף. הכלל המקובל בידינו הוא שאדם צריך להיות מוכן להפסיד את כל ממונו כדי שלא לעבור על איסור דאורייתא,³¹ ואם כן חלילה להשתמש בהיתר זה בצורה גורפת. אולם הנידון שלנו אינו הפסד ממון אלא פגיעה בערך מהותי יותר: האפשרות להקים משפחה ולקיים מצוות פרייה ורבייה. לכן נראה שיש ללמוד קל וחומר מההיתר "במקום פסידא" ולומר כי רבי יהודה הנשיא ורבי זירא לא גזרו במקום שמתבטלת מצוות פרייה ורבייה.³²

31 רמ"א, יורה דעה, סימן קנז, סעיף א. ועיין ב"פתחי תשובה" (שם, ס"ק ד) שהרחיב דין זה גם לגבי איסור דרבנן. אולם בשו"ת יביע אומר (חלק ד, אבן העזר, סימן ג, אות ד) הביא פוסקים רבים הסבורים שאדם אינו חייב להפסיד את כל ממונו כדי שלא לעבור על איסור דרבנן.

32 עיין בשו"ת אגרות משה (יורה דעה, חלק ב, סימן פד) שכתב כן לגבי דינו של הרמ"א כי מחשש "פולטת שכבת זרע" אין להתחיל במניין שבעה נקיים עד שיעברו חמישה ימים מתחילת הדימום, וזו לשון ה"אגרות משה": "הנכון לעניות דעתי נראה פשוט שלבטל מפריה ורביה לא נהגו להחמיר בלא שמשה שהוא רק מטעם לא פלוג, דהמנהג נעשה משום שלרובא דרובא נשים ליכא חלוק לענין פריה ורביה

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

"גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה"

עוד אמרו בגמרא (ברכות יט ע"ב) כי "גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה", והסבירה הגמרא שהכוונה לאיסור דרבנן, ולכן התירו לטלטל מוקצה משום כבוד הבריות, התירו איסור דרבנן של טומאה משום כבוד מלכים, וכן התירו ל"זקן ואינה לפי כבודו" שלא לקיים מצוות השבת אבדה.³³ רגשות ההשפלה של זוג שאינו יכול להקים משפחה ידועים לכול, וברור שהם אינם נופלים מ"כבוד הבריות" שבמקרים דלעיל. הוא הדין לתחושות ההשפלה הנלוות לטיפולי פוריות.³⁴

במקום צער לא גזרו רבנן

עוד מקובל בידינו כי צער משמש אף הוא כסברה להקל בדיני דרבנן, וכך למדנו בהלכות שבת (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן שכח, סעיף לג) כי אדם חולה ("גונח") רשאי לינוק חלב מבהמה, אף שזהו איסור דרבנן (מפרק הוא תולדה של מלאכת דש, וכאן המלאכה נעשית בשינוי ולכן היא דרבנן). אכן, במקום אחר (שם, סעיף יז) פסק המחבר שאין לעבור על איסור דרבנן על ידי ישראל גם בעבור חולה, אולם כאשר אין אפשרות לעשות את המלאכה על ידי גוי, כמו במקרה של "גונח יונק", הדבר מותר וכך פירש ה"משנה ברורה" (שם, ס"ק קז). מלבד זאת, באותו מקום מביא המחבר שיטות אשר מתירות כל איסור דרבנן בעבור חולה שאין בו סכנה. אם כן, במקום צער וכאשר אין אפשרות אחרת לא העמידו חכמים את דבריהם, וכל שכן כאשר הדברים אמורים במי שעשוי להישאר ערירי - וכבר אמרה רחל אמנו (בראשית ל, א): "הבה לי בנים, ואם אין, מתה אנכי!" - או לעבור טיפולים מכאיבים כדי לזכות לפרי בטן.

ובזמנם אולי לא היה חלוק לשום אשה, דהא רק עתה זה ככ"ה שנים שנתחדש זה מהרופאים המומחים שאיכא נשים מועטות שיש רק יום אחד מהסמוכים לנדתה שיש אפשרות לפניהן להתעבר ואולי הוא מדברים שנשנתו הטבעיים או שגם מתחלה היה כן רק שלא ידעו הרופאים מזה, ולכן אין ללמד ממנהג זה לאסור גם לאלו שהוא בטול פריה ורבייה שהוא מצוה רבה שיש לנו לומר שבאופן כזה אינו בכלל המנהג... ועיין במשנה למלך פרק י"ב מגירושין הלכה ט"ז שכתב דבעיגונא איכא סברא גדולה דלא אמרינן לא פלוג אף בדין ממש שאסרו חכמים... שודאי הוא כעיון ממש לכולי עלמא, שלסברא זו אין לומר לא פלוג אף אם היה זה איסור מדינא דרבנן וכל שכן בכאן שהוא רק מנהגא בעלמא שאין לומר לא פלוג בכהאי גוונא. אבל אין צורך לזה דכיון שהוא רק מנהג אין לנו אלא כאופן שנהגו ובמקום שהוא בטול מפריה ורבייה לא חזינן שנהגו וממילא אינו בכלל המנהג. ולכן יש להתיר לה אם יפרוש ג' ימים קודם הוסת ותפסוק מלראות ביום השני לנדתה לעשות הפסק טהרה ביום ההוא ולספור ז' נקיים תיכף ולטבול בליל עשירי".

33 ראה הרב משה אליעזר הלוי רבינוביץ "כבוד הבריות בפסיקה ההלכתית - במקום איסור מהתורה ואיסור מדרבנן וההבדל ביניהם" צהר מ 183 (התשע"ו).

34 וראה להלן דיון לגבי אפשרות זו כפתרון לבעיית "העקרות ההלכתית".

בשביל פרייה ורבייה מותר לעבור על עשה דאורייתא

המשנה (עדויות א, יג) מלמדת כי כופין את רבו של מי שחציו עבד וחציו בן חורין לשחררו:

מי שחציו עבד וחציו בן חורין עובד את רבו יום אחד ואת עצמו יום אחד דברי בית הלל. אמרו להם בית שמאי: תיקנתם את רבו ואת עצמו לא תיקנתם - לישא שפחה אינו יכול, בת חורין אינו יכול, ליבטל?, והלא לא נברא העולם אלא לפרייה ורבייה שנאמר (ישעיה מח, מה) לא תהו בראה לשבת יצרה. אלא מפני תקון העולם כופין את רבו ועושה אותו בן חורין... חזרו בית הלל להורות כבית שמאי.

אף שיש בכך עברה על מצוות עשה של "לעולם בהם תעבודו" (ויקרא כה, מז, על פי גיטין לח ע"ב), התירו חכמים לאדם לשחרר את עבדו בשל ערכה הרב של מצוות פרייה ורבייה. מדוע אפוא לא נתיר איסור דרבנן, תקנות רבי ורבי זירא, לשם קיום מצוות פרייה ורבייה וכשאין לפנינו דרך אחרת?³⁵

גם בדיני נידה העמידו דבריהם על דין תורה

סברה נוספת להקל בנידון שלפנינו יש ללמוד מדיני חציצה. כידוע (עיין עירובין ד ע"א), מן התורה רק "רובו ומקפיד" חוצץ, וחכמים הוסיפו על כך גם "רובו ואינו מקפיד" ו"מיעוטו ומקפיד". על אף זאת, כתב רש"י (יבמות עח ע"א, ד"ה משום), כי כשאין

35 בשו"ת אגרות משה (יורה דעה, חלק א, סימן צג) דן הגר"מ פיינשטיין בנושא שלנו, ובין דבריו מביא מקור זה כראיה לכך שניתן לעבור על איסור קל כדי לקיים מצווה רבה. אולם ה"אגרות משה" מוכיח כי על כורחנו שאין כלל כזה והא ראייה שלא התירו להביא סכין למילה או להזות על טמא מת כדי שיקיים את מצוות קרבן פסח, עיין שם. אמנם לכאורה אין זו הוכחה, שכן יש להבחין בין קרבן פסח שאף שבשנה זו לא יקיים הטמא את המצווה יקיים אותה לשנה אחרת (וכיוצא בזה במילה), מה שאין כן בענייננו. עוד יש להבחין בין קרבן פסח שהטמא פטור מלהקריב את הקרבן (והרי הוא כמי שהיה בדרך רחוקה) וההזאה גורמת לו להתחייב, ואילו בנידון שלפנינו - מצוות פרייה ורבייה קיימת ועומדת ואיסור דרבנן מונע מהאדם לקיים אותה. ה"אגרות משה" מוסיף שיש עמו נימוקים להתיר אך הוא אינו רוצה לפרסמם.

עיין גם בדברי הרשב"א (כתובות ה ע"א, ד"ה את"ל הלכה) בסוגיית הגמרא העוסקת בבעילת בתולה בשבת: "אם תמצא לומר הלכה כר' יהודה מקלקל הוא אצל הפתח. כלומר ושרי דכל המקלקלין פטורין, ואף על גב דפטור אבל אסור קאמרי' הכא לגבי מצוה שרי לכתחילה". לכאורה לא ברור מדוע שונה דין זה מהאיסור להביא מים חמים בשבת מחצר שאינה מעורבת אפילו לצורך מצוות מילה; ונראה שיש להבדיל בין איסור דרבנן שנצרך לשם קיום מצווה רבה לאחר מכן ולכן אסור, ובין איסור דרבנן שעוברים עליו בשעת קיום המצווה עצמה שמוותר. אם כנים הדברים, גם כאן יש להתיר לאישה לספור כדין תורה לצורך מצוות פרייה ורבייה אף שעוברת בכך על איסור דרבנן, שכן האיסור נעשה בזמן שהיא מקיימת את המצווה.

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

אפשרות אחרת ניתן להקל ב"רובו ואינו מקפיד" ולהעמיד את דינו על דין התורה.³⁶ דברי רש"י הובאו על ידי ה"נודע ביהודה" (מהדורא תניינא, יורה דעה, סימן קלה), ולדבריו ב"מיעוטו ומקפיד", במקום שאי אפשר מוקמינן אדאורייתא; והרב עובדיה יוסף (טהרת הבית, חלק ג, עמ' יד-טו) הביא פוסקים נוספים הסבורים כך. אם כן, ייתכן שגם בנידון דידן, כשאין אפשר אחרת יש להעמיד את ההלכה על דין התורה ולהקל - ואכן ראה בהערה את דבריהם של מספר פוסקים שדנו להקל בנידון דידן מחמת כל הנזכר ומסיבות נוספות.³⁷

36 דהיינו במקום שאי אפשר, כגון מה שמובא בגמרא (יבמות עח ע"א): "נכרית מעוברת שנתגיירה - בנה אין צריך טבילה", עיין שם.

37 ראה בשו"ת גליא מסכת (להגאון רבי דוד מנוכהרדוק, יורה דעה, סימן ד) שכתב וזו לשונו: "ואמרת לחקור להמציא איזה נטיית קולא לפתח תקוה לבית ישראל בעסק שאלות כתמים אשר יפול בלב המורה להסתפק במראיתו ובפרט אם השאלה בימי ליכונה ובספירת נקיים... והוא, דעיקר מימרא דר' זירא לא הוי מתקנות חכמים אלא בנות ישראל המה החמירו על עצמן חומרא זו מעצמן - ולפיכך ראוי לומר בפשיטות על ענין חומרא דר' זירא דבקל נפטרין הימנה היינו בכל ענין ובכל מקום שיש איזה צד לצדד ולהקל יש להקל". מדבריו משתמע שניתן להקל ולא לחשוש אפילו לתקנת רבי שהצריך "שישה והוא". עיין גם במאמרו של הרב בן זון (צוין לעיל הע' 10), בעמ' 266, שהביא את דברי שו"ת גליא מסכת, ודן בדבריו.

כך כתב גם בספר "קונטרסי שיעורים - קידושין" (להגאון רבי ישראל זאב גוסטמאן זצ"ל, עמ' קנה-קנו) מדעתו והאריך שמסתבר כי במקום של מניעת פרייה ורבייה מעולם לא נהגו בנות ישראל במנהג זה, כמו שמצאנו ב"כסף משנה" לגבי המנהג שלא לאכול שומנו של גיד, שאינו שייך לגבי אכילת קרבן פסח. לאחר מכן מעתיק ה"קונטרסי שיעורים" את דברי שו"ת גליא מסכת ומסיים שם וזה לשונו: "ושמחתי מאד שכיוונתי לדעתו הגדולה שיש לצדד להקל בזה הענין שהחמירו על עצמן... כמו כן יש לומר שבמקום מניעת פרייה ורבייה וחוטרא לידא ומרא לקבורה וגם שלום בית, לא נהגו בחומרת רבי זירא. כל זה איני אומר למעשה רק ההלכה לצרף סניף להקל מאחר שכיוונתי בעיקר הסברה לדעת הגאון הנ"ל".

ועיין עוד בשו"ת שואלין ודורשין (לרה"ג ר' יצחק אונא שהיה בסוף ימיו רב בירושלים, סימן מ), שדן ב"עקרות הלכתית" הנובעת מחמת חומרת "פולטת שכבת זרע", והפנה את השאלה למספר רבנים. בין דבריו הוא מביא את תשובת הרב אליהו מרדכי ולקובסקי שכתב לו: "בתשובה למכתבו. הנה קבלה בידי מהגאון רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק זצ"ל להקל בעניינים כאלה בכל האפשר. כן ידעתי שהגאון רבי אליעזר גורדון מטלז זצ"ל התחשב במקרה יוצא מהכלל אפילו בדיני זבה ונידה מדאורייתא לצרפו לסניף לפחות וכו'". כמו כן מביא הרב אונא (שם) תשובה מהרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, שהקל גם הוא בעניין זה. למסקנה הקל הרב אונא כמו ה"אגרות משה" (לעיל הע' 35).

לאידך גיסא, ה"מנחת שלמה" (חלק ב, סימן ע) דחה כל אפשרות להקל בדינו של רבי זירא אפילו במקום עיגון, צער ועקרות, ונטה לומר שתקנת רבי זירא כה חמורה עד שאפילו ספק דרבנן להקל לא נאמר בה, עיין שם (ומחמת הדוחק ביקש להקל קולא מופלגת אחרת: להניח שפופרת בנרותיק שזרכה יעבור הדם מבלי לגעת בגוף, ולסמוך על הפוסקים הסבורים שבאופן זה אינה נאסרת, אך כבר דחוהו בתוקף הפוסקים בזמנו ואף הוא חזר בו וגנז את הרעיון).

בעיות הלכתיות בהזרעה מלאכותית

הכול מבינים כי הצורך להיכנס להיריון הוא צורך גדול ביותר, ופוסקים רבים³⁸ התירו הזרעה מלאכותית לשם קיום מצוות פרייה ורבייה - אף שפעולה זו עשויה להיות כרוכה באיסור הוצאת זרע. אכן, היתר זה אינו מוסכם על הכול והשימוש בו במקרה של "עקרות הלכתית" עלול להיות בעייתי. נוסף על כך, הוצאת הזרע עשויה לגרום טראומה לבעל, שלעתים אינו מצליח לעשות זאת ונוזק למיני תחבולות. מלבד זאת, הזרעה מלאכותית - אם על ידי הכנסת זרע לגוף האישה, אם על ידי שאיבת ביציות, הפרייתן והכנסתן לגוף האישה - הופכת את הכניסה להיריון למעשה רפואי משפיל מבחינת האישה ופוגע בצניעותה. יש לציין כי פוסקים רבים אוסרים הזרעה מלאכותית כאשר האישה נידה,³⁹ ואם כן גם פתרון זה אינו מעלה מזור למצוקתן של נשים שאינן יכולות להיטהר לפני הביוץ.

יש להוסיף שלרוב הנשים כיום אין "הרגשה", ולהיתר הנזכר יש לצרף את הדעה הסבורה שבמצב זה האישה אינה נידה אלא מדרבנן.⁴⁰ יתרה מזאת, גם מי שסבור כי על ידי בדיקה פנימית האישה נטמאת מן התורה⁴¹ - שמא הרגישה באותה שעה ולא אדעתה, משום שחשבה שזו הרגשת עד⁴² - נוכל להורות לאותן נשים שלא לערוך בדיקה פנימית⁴³ ואז כל טומאתן לא תהיה אלא מדרבנן. אכן, יש חולקים על כל זה⁴⁴ אולם ודאי שאפשר לצרף שיטות אלה כסניף להיתר.

38 לדיון נרחב בעניין זה ראה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט, סימן נא, פרק ד).

39 מובאים דבריהם ב"ציץ אליעזר" הנזכר בהערה הקודמת.

40 על פי הגמרא (נידה נו ע"ב): "אמר שמואל: בדקה קרקע עולם וישבה עליה ומצאה דם עליה - טהורה, שנאמר (ויקרא טו), בבשרה - עד שתרגיש בבשרה". וכן נקט בספר "אורחות טהרה" (להרה"ג ר' יצחק אייזיק כהנא), שיש לומר כי בזמן הזה נשים שאינן מרגישות טמאות רק מדרבנן.

41 לסקירת הדעות בעניין זה עיין ב"טהרת הבית" (חלק א, מעמ' יח ואילך).

42 אף שנראה ששיטה זו הפוכה מפשט דברי הגמרא (נידה נו ע"ב), כי אם הרגישה בעת הבדיקה תולים להקל שטעתה בין הרגשת עד להרגשת דם, וכבר האריכו בזה האחרונים (עיין סדרי טהרה, סימן קצ, ס"ק צג).

43 ואת הפסק הטהרה תערוך ביום האחרון שבו כבר ממילא נקייה מדמים.

44 יש מספר צדדים להחמיר בעניין זה: א. יש הסבורים ששמואל הצריך הרגשה רק כדי שתהיה ודאות שהדם בא מגופה של האישה (תוספות ר"ד, נידה נו ע"ב, ד"ה אמר שמואל; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן קיב; סדרי טהרה, סימן קצ, ס"ק צג, בדעת כמה ראשונים; ועוד); ב. יש הסבורים שגם היום נשים מרגישות אלא שאינן בקיאות לדעת מה נחשב הרגשה (ערוך השולחן, יורה דעה, סימן קפג, סעיף ס; שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ד, סימן יז, אות יב; שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן כא; ועוד); ג. יש הנוקטים שגם לנשים בימינו יש הרגשה אלא שנחלשו החושים ולכן אין הנשים מבחינות בהרגשה זו (שו"ת תשורת ש"י, סימן תנו; ועוד); ד. יש מי שסובר שדין הרגשה נאמר רק באופן שדרך הנשים להרגיש ואז אם אינן מרגישות הרי שראיתן היא ראייה שלא כדרכה, אך היום שדרך נשים שאינן מרגישות אם, כן גם ראייה שלא בהרגשה היא ראייה כדרך שמתמאת מן התורה (קובץ תשובות [מהגרי"ש אלישיב],

הקלה ב"עקרות הלכתית" לאור שיטת הרב קוק

לאור כל זאת אני סבור כי במקרים חריגים אלו ניתן לשוב לדין התורה ולהתיר לאישה להיטהר אחרי שבעה ימים מתחילת הווסת - מבלי לבטל חלילה את תקנות רבי יהודה הנשיא ורבי זירא וכהוראה לשעת הדחק ולשם קיום המצווה הראשונה בתורה. יתרה מזאת: דומה שאין זה היתר אלא מצווה גדולה. אמנם עד כאן לא העזתי להביע דעתי בעניין, שכן מקובל בכל מקום לאסור,⁴⁵ אולם איני מבין מדוע להחמיר ולא להשתמש בכלים המקובלים בידינו מפי חכמים ואשר הופכים את תורתנו לתורת חיים! יודע אני כי יש הסבורים כי אם נתיר בשעת הדחק, יבואו אחרים ויתירו יותר, אולם ישנה גם סברה הפוכה: אם לא נתיר זאת יבעלו באיסור כרת ומבלי לטבול. אין לנו אפוא להתחכם ואיננו לא תנאים ולא אמוראים. על האיסור נגיד אסור ועל המותר נגיד מותר.

סיכום

סיכומם של דברים: מדין תורה, אישה שיש לה מחזור צריכה לספור שבעה ימים מתחילת ראייתה ואז יכולה היא לטבול ולהיטהר לבעלה. רבי יהודה הנשיא תיקן שכל אישה שיש לה מחזור מתמשך צריכה לספור שבעה נקיים ורבי זירא שלימד כי הרואה טיפת דם כחרדל יושבת שבעה נקיים.

במאמר זה הוכחנו באריכות שתקנת רבי אינה אלא דין דרבנן ואינה מוגדרת כספק דאורייתא. מטעם זה, בשעת צורך דוחק, כאשר אישה אינה יכולה להרות אם תקיים את תקנת רבי וחומרת רבי זירא, ואין לה פתרון ישים אחר, נראה שיש להקל באופן נקודתי ולסמוך על דין התורה. כפי שראינו בהרחבה, חכמים לא העמידו את דבריהם במקרים כאלו, וייתכן שקולא זו עדיפה על פני הזרעה מלאכותית.

על מנת להקל צריכים להתקיים התנאים הבאים:

א. לפני שמשתמשים בהיתר הנזכר, יש לערוך בירור רפואי מעמיק האם אכן הבעיה היא ביוץ מוקדם והאם לא ניתן לפתור אותה בדרכים אחרות שאין בהן כל בעיה הלכתית, כגון על ידי סיוע טבעי או תרופתי, לקיצור הדימום או לאיחור הביוץ.

חלק א, התש"ס, סימן פד). עוד בעניין זה ראה במאמרו של הרב שלמה לוי "הרגשה בזמן הזה", באתר "מכון שלזינגר" (articles/ASSIA/Assia73-74/Assia73-74.12.asp/98.131.138.124), שמסכם את השיטות והמקורות בעניין (ועיין שם שרוב הפוסקים החמירו בזה). אכן, כל הסברות הללו מוקשות מכך שלמעשה רוב הפוסקים כיום מקלים גם בכתמים אף שבדאי באו מגוף האישה, ולא חששו שמא הייתה הרגשה קלושה או שכיום לא צריך הרגשה וכו'. אין כאן המקום להאריך בזה, ועיין ב"טהרת הבית" (חלק א, מעמ' יד והלאה), שדן והרחיב בכל זה וסתם להיתר.

45 עיין בשו"ת אגרות משה (צוין לעיל הע' 35), שהתלבט רבות בעניין זה ולא רצה להעלות על הכתב את כל הצדדים להקל.

- ב. אם ניתן לפתור את הבעיה על ידי הקלה בימים שצריכה להמתין משום חשש "פולטת שכבת זרע" כפי המבואר בפוסקים, אין היתר לוותר על שבעה נקיים.
- ג. חובה שיעברו לכל הפחות שמונה עשר ימים מתחילתה של הווסת הקודמת (ושהמחזור לא ארך יותר משבעה ימים) כדי שיהיה ברור שהיום הראשון של וסת זו הוא אכן בימי נידה ולא בימי זיבה.
- ד. יש להיזהר שהאישה לא תתחיל לספור את שבעת הנקיים מעת ראיית כתם אלא מעת שהתחילה הווסת ממש.
- ה. מובן שדברים אלו נאמרו רק בזמן ובאופן שהאישה אכן תוכל להרות לאחר הטבילה ולשם ההיריון ואין להרחיב את ההיתר כלל וכלל.
- אחזור ואומר: כתבתי כאן את הרהורי לבי ולא ביקשתי חלילה לפסוק הלכה. אני שוטח את הדברים בפני רבותינו הגאונים, והם יאירו את עינינו בהבנת תורתנו הקדושה.